

Festetics László neveltetéséről

A XVIII. századi főúri magánnevelésről több tanulmány és kezdeti szintézis látott már napvilágot,¹ a munka azonban korántsem tekinthető lezártnak. Az egyes családok levéltári fondjainak szisztematikus átvizsgálása sok új forrással ajándékozhatja meg a nevelés- és művelődéstörténetet. Leginkább azért, mert a trianoni határok között megmaradt és 1945 után államosított magánlevéltárak anyaga – esetünkben a Festetics család keszthelyi levéltáré – néha rendezetlenül, az egyes iratok pedig egymástól elszakítva kerültek közgyűjteményeinkbe.

Festetics László (1785–1846) neveltetéséről meglepően kevés adatot és még kevesebb forrást találunk a szakirodalomban. A leginkább teljesnek mondható összefoglalás a család hercegi ágának történetírójától származik,² aki az egyes magántanítók működésének bemutatásakor egyrészt Takáts Sándor monográfiájára,³ másrészt Lakatos Vince tanulmányára⁴ támaszkodott. Ugyanakkor Szabó – bár megtehetné volna – nem tekintette át a Festetics család keszthelyi levéltárának vonatkozó darabjait, amelyeket Takáts Sándornak valószínűleg alkalmá sem volt látni – legalábbis erre utalnak több helyen pontatlan adatai, feltételezései, illetve az a tény, hogy nem hivatkozik egyetlen iratra sem a Festetics-levéltár anyagából. (Munkája azonban korántsem értéktelen, mivel több olyan forrást is ismeret, amelyek azóta a trianoni határokon kívülre kerültek, lappangnak vagy elvesztek.) Lakatos Vince tanulmánya értékes forrást közöl, ám az 1799-ben keletkezett irat Kultsár Istvánhoz, Festetics László második nevelőjéhez szól – a későbbi szintézisek pedig kizárólagosan ezt veszik alapul. Szembetűnő tehát a korai, 1790–1799-es évekre vonatkozó források hiánya, annak ellenére, hogy Festetics György – birtokreformjának részeként – az ügyintézést is megújította, így jött létre a VI. iratcsoport *Paedagogia* néven, amelybe a fia, László neveltetésével kapcsolatos iratokat gyűjtötte.⁵ Ez vegyes tartalmú leveleket, költség-elszámolásokat, feljegyzéseket, utasításokat, szerződéseket tartalmazott, és legalább három nevelési tervezetet.

Sajnos, az államosítással egy időben a dokumentumok egy része elveszett, a közgyűjteményekbe bekerült iratokat pedig utólag más sorrendben helyezték el. Így lehetséges, hogy a három tervezet közül kettő az Országos Széchényi Könyvtárban, egy pedig a Magyar Országos Levéltárban található. Keletkezési sorrendjük szerint számozva az 1. és 3. számú forrást az OSZK Kézirattárában őrzik, a kö-

¹ Csak a legfontosabbakat említve: KOSÁRY, 1980.; CSANAK, 1983.; FEHÉR, 1996.; FEHÉR, 1997.; FEHÉR, 1999.; HORNÁK, 2006.; VIRÁG, 2007.

² SZABÓ, 1928.

³ TAKÁTS, 1890.

⁴ LAKATOS, 1910.

⁵ Magyar Országos Levéltár (MOL), Festetics család levéltára, P279

tetes, német nyelvű, vegyes kéziratok között.⁶ Az első irat (1. sz.) tartalmilag két részre bontható: egy nevelési tervezetre, és egy levélre, amelyek szerzője mind a tartalom, mind az íráskép alapján egyértelműen Takáts József. A második forrás (3. sz.) szintén Takáts kézírása – aki mellesleg titkári teendőket is ellátott –, a 2. sz. dokumentum kapcsán tárgyaltak értelmében szerzője nem lehet más, mint Festetics György.

A 2. sz. dokumentum a Magyar Országos Levéltárban található.⁷ A kézírás Festetics Györgyé, a széljegyzetek és javítások azt mutatják, hogy a 3. sz. irat fogalmazványa. Bemutatására és ismertetésére ugyan már sor került,⁸ mindenképpen hasznos azonban, ha e fogalmazvány végleges változatával együtt jelenik meg nyomtatásban.

Az iratok keletkezésére vonatkozóan pontos adatot csak az 1. sz. dokumentumhoz köthetünk: amint azt Festetics fogalmazványából tudjuk, Takáts ezt Bécsben írta 1790. október 7-én. A 2. sz. dokumentum feltehetően nem készült el az 1791. június 24-i szerződés-kötésre, mert abban még azt hangsúlyozzák, hogy a gróf egy „plánomot” fog készíteni, amelyhez Takátsnak alkalmazkodnia kell.⁹ A fogalmazvány keletkezésére egyetlen támpontul a MOL gyakorlata szolgál: a beérkezett iratállományt időrendbe sorolták annak újrendezésekor, ekkor került e dokumentum az 1793-as év elejére. Mivel Festetics László nevelése 1793-ig Keszthelyen folyt, valószínű, hogy a gróf nem érezte szükségesnek nevelési terve végleges megfogalmazását egészen családja Bécsbe költözéséig.

Takáts a nevelés tárgyának elsőként a test, majd a szív (vagyis az erkölcs), végül az értelem formálását tartja. A nevelés rendjét is eszerint határozza meg, mint a természet által megszabott rendet. Véleménye szerint a természetet nem szabad siettetni: „hadd érjen meg a’ gyermekség előbb a’ gyermekben”, különben a koraérett gyermek beteges lesz, alkalmatlan a mindennapi életben való helytállásra, „igy az Emberi Társaságnak inkább terhére szolgál, hogy sem tartozó hasznára”.

Kiemelten kezeli a testi nevelés kérdését. Az egészséges életmód részeként a különféle sportok (úszás, korcsolyázás, futás, távolugrás) és játékok (labdajátékok, dobások, hajítások, teke, biliárd) mellett a megfelelő táplálkozás szintén fontos szerephez jut. A testi erő növelése céljából elsajátíttatna tanítványával néhány foglalkozást is: az asztalosságot, a könyvkötést, a kosárfonást és a kertészkedést.

Az erkölcsi, vallási nevelés és az egyes tudományterületek oktatása – amelyeket a természet vizsgálatából vezet le – csupán másodlagosnak tűnnek Takáts tervezetében. A vallás alapjait tekintve megelégszik a katekizmus megtanításával, nagyobb hangsúlyt az erkölcsi nevelésre helyez. Célja a szív „jóra való formálása”, az általa leginkább fontosnak tartott erények (engedelmesség, alázatosság, felebaráti szeretet, igazságosság stb.) elsajátíttatása.

Látható, hogy Takáts alaposan felkészült nevelői feladatára. Az említett tankönyvek listájából kiderül, hogy számára a német filantropisták művei jelentik az elsőd-

⁶ *Értekezés a nevelésről. Festetics György számára készült feljegyzés.* In: *Miscellanea*. Fol. Germ. 1476. ff. 107–114. és *László Fiam’ Neveléséről.* In: *Miscellanea*. Fol. Germ. 1476. ff. 212–214.

⁷ *Festetics György nevelési ut. fia részére.* MOL P279 2. cs. 1793:1

⁸ STOHL, 2008.

⁹ MOL P246. 5. cs. 9.

leges forrást, egyben Rousseau elveinek közvetítőit is. Meg is nevezi azokat a „Nevezetes új Nevelők”-et, akiknek munkáit használni kívánja: Joachim Heinrich Campe (1746–1818), Christian Fürchtegott Gellert (1715–1769), Christian Gotthilf Salzmann (1744–1811) és Rudolph Zacharias Becker (1752–1822). Tájékozottságát mutatja, hogy jól ismeri a legfrissebb magyar kiadványokat is: Versegly Ferenc, Székér Joakim Alajos, Fejér György és Horváth Ádám fordításait. Munkája azonban inkább csak rövid távra szóló tervnek tűnik, mint komplex egésznek; a tananyag kifejtésében Festetics sokkal aprólékosabb (különösen az első szövegváltozat a jogtudományok terén).

A gróf fia nevelését három pillérre helyezte. Elsőként az erkölcsi nevelés kerül sorra, célja, hogy gyermeke a „jó erköltset, és természetes igazságot mindenkor önnön magáért szeresse 's kövesse”. A katolikus vallás alapjai, és a metafizika mellett, az erkölcsfilozófiát tartja tanulásra érdemesnek.

Másodsorban, Takáts-hoz hasonlóan, előtérbe helyezve a társadalmi hasznosságot, már tételesen felsorolja azokat a területeket, amelyeket egy művelt, hazája számára hasznos munkát végző főúrnak ismernie kell. Fontos szerepet kapnak a társadalomban való érvényesüléshez szükséges (jogi, pénzügyi, államigazgatási) ismeretek; és mivel a család jelentős birtokokkal rendelkezett, a birtokigazgatáshoz, gazdálkodáshoz szükséges ismeretek (agrár-, matematikai és mérnöki tudományok) úgyszintén hangsúlyosak. Ezek után tárgyalja a fentiek elsajátításához szükséges segédtudományokat. Ide tartoznak a magyar mellett a különféle idegen nyelvek (német, latin, francia, olasz, tót, esetleg az angol), a logika, a retorika, a történelem és a földrajz. Egyes ismereteket pedig azért ajánl Festetics, mert a társadalmi életben fia hasznára válhatnak. Ezek az esztétika, egyes történelmi segédtudományok (heraldika, diplomatika), a titkosírások és a fiziognómia ismerete. Nem javasolja a „mindenféle régi 's újabb Nap-keleti nyelvek” tanulását, viszont szeretné, ha a fiatal gróf egyes hadtudományok (ballisztika, hajózás, katonai építészet) alapjait elsajátítaná.

Festetics tervezete, harmadik tematikus egységként a testi nevelést tárgyalja – sokkal rövidebben, és Takáts-propozícióját csupán apró kiegészítéssel megtoldva: az ifjú grófnak meg kell ismerkednie a lőfegyverek és a kard használatával is. Mindemellett, rendhagyó módon, elfogadja Takáts azon javaslatát, hogy fia megismerje a kertművelést és az asztalosságot.

Mindebből jól látható, hogy Festetics György nem a katonai pályát szánja fiának, hanem a család felemelkedésében komoly szerepet játszó hivatali-udvari életet. A XVIII. századi társadalmi és hivatali elit tudásanyag-szükségéről és -igényéről alkotott képbe jól beleillik mindhárom tervezet, amelyre a német filantropizmus és John Locke hatottak leginkább – a sok hasonlóság pedig arra utal, hogy Festetics György utóbbi tervezetén alapult a későbbi, Kultsárnak szóló plánum is.

* * *

1.

[Értekezés a nevelésről.

Festetics György számára készült feljegyzés]

A' Nevelésnek Szüksége

Akár melly tehetetlen erejű-is születése' idején az Ember: még is már akkor benne foglaltatik mind a' testi, mint a' lelki tehetségeknek magvai; mellyek osztán idő-jár-tával magának a' Természetnek munkálkodása által is, noha lassanként 's mintegy fokonként, tsak ugyan ki-hajtanak. Bizonyítják ezt a' Tudós Utazók, kik tapasztalásból tudják, hogy még a' leg vadabb Népekben is fel lehet találni az észnek különbféle jeleit, bátor tsekélyek legyenek is azok. De ha ezen Emberrel-termett vékony tehetségek, a' pusztá természet által ki fejtőztetve, elegendők volnának is az Embernek, mint Embernek: mindazonáltal úgy mint tagja az Emberi, 's különösen valamellyik Polgári Társaságnak, nem lehetne el azoknak bővebb ki mívelése nélkül; mivel ezen állapotban, valamint senki Másoknak segítsége nélkül, ugy senki magának nem élhet. Sok félek az élet' neméhez képest a' szükségek, kötelességek: tehát sokaknak kell lenni mind azoknak meg-győzésére, mind ezeknek beteljesítésére az eszközöknek is. A' Természetnek ezen fogyatkozását az Oktatás, a' Gyermekeknek helyes Nevelése hozza helyre.

A' Nevelésnek Tárnya

Nevelni tehát annyit téssen, mint a' gyermeknek testét, értelmét, szívét, és a' természetnek különös ajándékát úgy mívelni, vagy is formálni, hogy az magának és másoknak boldogságára élhessen, és teremtetésének nyomos tzeljút e'képpen el érhesse. Gyermeket nevelni annyit téssen, mint Őtet arra vezérelni, hogy az Istent, Önnön Magát, a' Világot, az Embereket ismérje; a' böltseséget, jámbor erköltsét; maga kötelességeit jókor meg tanulja, eszében tarthassa, kövesse.

Rendje.

Minémű eszközökkel kellessen élni, mitsodás rendet tartani a' Nevelésben, hogy ezen fontos tzelhoz el lehessen élni, a' Nevezetes új Nevelők után azt tartom, hogy a' Gyermek' mind testi, mind lelki tehetségeinek ki mívelésében a' Természet utján kell járni. Valamint tudni-illik a' Természet igen halkal, és könnyű szerrekkal formálja az embert: ugy a' Nevelő is azon törvényt tartsa. Soha ne kívánjon a' gyermekből érett embert tsinálni; hanem hadd érjen meg a' gyermekség előbb a' gyermekben.

A' kora Nevelés káros a' Testnek

Valóban minden erőltetett tökéletesítés, melly a' Természet tsapásán kívül, mint egy annak ellenére esik, valóságos meg-vesztegetése az Embernek. Ki tetszik ez azon szomorú károkba, mellyeket az igen kora rendes Tanítás közönségesen mind a' testre, mind a' lélekre, mind a' polgári életre nézve, magával szokott hozni.

Meg bontja 1^{ször} a' testi épséget. Vessen tsak valaki egy korán tudós gyermeket egybe más gyermekekkel, kiket későbbben vagy mértékletesebben fogtak a' tanuláshoz; és mindjárt szembe fog tűnni ezen állításnak valósága. Ugyan is amaz, kart-su vékony, színe halavány, szemei fáradtak, inai gyengék, szíve félékeny: ezek ellenben testesek, pirosak, elevenek, izmosak, bátrak. De ez éppen nem tsoda; mert mindenek a' mellyek a' rendes tanuláshoz meg kívántatnak, ellenkeznek a' gyermekek' természetével. A' sok ülés, a' szobába zárt egészségtelen levegő ég, a' kinszerített tsendesség, a' gyermek' erejét felyül múló Tudományok, az el kerülhetetlen feddésből származó keserűség 's. a' t. Szükségképen epesztik szíveket, rontják egészségeket; mert a' vér a' sok kételen ülés által az erekben meg rekedez, az éltető nedvek meg sűrűsednek, 's el vesznek hathatosságokat.

A' Léleknek

Mivel pedig a' Lélek a' testnek minéműségéhez szabja magát, könnyen által lehet látni az ilyen erőszakos Nevelésből fakadó lelki veszélyeket. Az ilyen Ember természet szerint kedvetlen; mert a' Vérnek lassú folyása szomorúságra, a' meg rekedések komorságra, a' tsipős nedvek haragra, irígységre, gyűlölségre gerjesztik. 'S mivel a' bátorság, vagy félékenység inkább az inaknak elevenésekből, a' tagoknak gyakorlott erejéből, vagy lankadságokból veszi eredetét 's ösztönét; ki tsodálja, hogy az ilyen időnek előtte emberré lett gyermekek, aggódók, rettegők, bártortalanok. De a' mi leg károsabb az: hogy az efféle idétnel nevelés a' testi kívánságot idő előtt fel ébreszti a' gyermekben, és hívságosá is teszi. Az érzékenységek a' képzelődésnek kora fel-élesztése, és a' mulatságos könyvek által szükségképen fel hevülnek 's erőre kapnak. De ha ezen veszedelmet el háritaná is a' Nevelőnek szemes gondoskodása; még is a' kora tanításnak el-kerülhetetlen következése lenne a' Természet' ösztönének is kora fel-ébredése. A' melly veteményt mesterséges kinszerítéssel hajatnak, minden részére nézve hamar, ha gyengén is meg érik, ugy az ember is, ha az elméjét gyorsan úzik, testében is érzi ki ütő erejét. Vigyázzon tsak, a' ki ezt nem tudja (nagy tapasztalatú Nevelők után szóllok) a' mostani tudós gyermekekre, és észre veheti, hogy ezek már nyoltz, kilentz, tiz, leg főbb tizenkét esztendő korokban olyan gerjedelmeket éreznek, mellyek a' tudatlan paraszt tizennyoltz esztendő gyermekében sem tüntetik magokat. A' mi a' hívságot illeti: ennek ugyan nem annyira a' kora oktatás az oka, mint a' Tanítók, kik iparkodásokat fitogtatják, a' Szülők, kik gyermekeikben akarnak tsodáltatni, az Ismérősek, kik hizelkedő magasztalásokat osztogatnak a' gyermekeknek, hogy az Szülőknek kegyelmekben maradjanak.

A' Polgári Társaságnak

3^{szor} A' Gyermekeknek kora és sok tanulások árt az egész Polgári életre nézve; minthogy az ilyenek közönségesen alkalmatlanok a' házi 's polgári foglalatosságokra. Ugyan is az olyan Gyermekek, kit a' könyvekhez 's mélyebb tudományokhoz fognak, se ideje, se ereje, se kedve azon dolgokban foglalatatoskodni, mellyek az emberi életben majd naponként elő-fordulnak. Valami tsak testi erőben

¹ A másodszor kifejezés nem szerepel a szövegben.

kerül, ennek már súlyos terh. Tudja ugyan ő mi az Ananász, tengeri tsga, 's pók; de nehezen tudná a' buzát a' rozstól, a' fűz fát a' tölgy fától meg különböztetni. Tudja az Amerikai Szigeteknek 's kikötő réveknek neveiket a' földképen meg mutatni; de ha néhány száz lépésre el tévedne az Atyja' házától, nehezen tudna egyedül haza találni. Tudja, miből származik az eső, hó, szél, fergeteg; de nehezen engedné meg el puhult kényes teste, hogy esőben, szélben, sütő melegben, vagy hives éjtszakán egynehány szempillantásig járjon a' köz jóért, vagy jó Barátja' kedvéért.

Egy szóval: a' kora tanítás és mesterséges pallérozás által a' szegény gyermek alkalmatlanná tétetik majd a' Természettől, majd a' Társaságos élettől parantsolt kötelességeknek bé tellyesíttésére. Egy lágy, kényes, panaszolkodó állattá változik; és így az Emberi Társaságnak inkább terhére szolgál, hogy sem tartozó hasznára.

Először is a' Test
neveltessék

Most már önnön magától támad ezen kérdés: Mi módon viheti tehát véghez a' Nevelő, hogy ezen elől hordott károk el távoztassanak; és még is el érje a' Nevelésnek tárgyát? Az reá a' felelet, a' mint már említém: hogy hív követője legyen a' Természetnek: az az ugyan azon rendet tartson a' testi 's lelki tehetségeknek tökéletesítésében, a' mellyet a' természet tart azoknak első ki fejtésében. A' Természet' Rendje ez: először erősíti a' gyermek' testét, azután annak külső érzékenységeit, és a' mit ezek által észre vesz, azon vagy kedvet vagy kedvetlenséget éreztet, a' mint a' külső tárgyak tudni illik vagy kellemetesen vagy kelletlenül illetik az érzékenységeket. Midőn ezen munkában már bizonyos tökéletességre jutott a' természet, azután fog lassanként 's kiseded fokokként a' nemesebb lelki tehetségeknek, az értelemnek, itéletnek, emlékezetnek ki fejtéséhez. A' Természetnek ezen rendes munkáját nem tsak a' vad Nemzetekben, hanem még az együgyű paraszt gyermekben is könnyen észre lehet venni. Így tehát a' Nevelőnek mindenek előtt az a' kötelessége, hogy a' Nevendéknek testét, annak erejét, 's külső érzékenységit, ezek által szerzett tetszetes vagy kelletlen érzését tökéletesitse, gyarapítsa. És ha már ezekben annyira ment, hogy nem tarthat ezen részben a' Nevendék' meg fogyatkozásától, azután kezdhet, de okos mértékletességgel a' lelki tehetségek mesterséges mivéléséhez, az erköltsi és tudománybéli oktatásokkal. Ezen rendnek meg tarthatóságát, és jóságát meg bizonyítják több új Nevelő Házok, mellyekben a' Gyermeknek ezen uton tsoda előmenetelt tesznek mind a' testi, mind az észnek élesítésében. Én is tehát ama' gondos vigyázással szerzett észre-vételeket vetvén el kezdett Tiszttemnek fenék kövéül, főbb kötelességemnek tartom a' kis Gróf' testi erejének 's egészségének fen-tartását, vagy inkább gyarapítását; jól tudván: hogy a' nélkül se az életnek ártatlan öröme, se a' polgári kötelességeknek véghez vitelére, se a' lelki tehetségeknek gyakorlására, egy szóval, az egész földi boldogságra nem alkalmas az ember.

Az együgyű eledellel,

A' Természet együgyű eledellel táplálja az emberi testet. Tehát tsak az együgyű, nem igen töltő, hideg inkább mint meleg ételek lehetnek a' gyermeknek hasznos eleségi. A' tzukros és fűszerszámos nyalánkságok, vagy kül földi ritkaságok, tsak a' költséges torkosságot nevelik, a' gyomrot meg rontják, a' vért hevítik. A' bő mér-

tékben adott fölts vagy sült hús étek sem használhat a' gyenge testnek; sőt, sok bölts Nevelők' állítása szerint, de igen hihetősen, a' testi indulatokat időnek előtte fel ébreszti.

A' testi mozgással a' szabad levegő alatt,

Az eleven mozgás, a' tiszta levegő ég erősítik kiváltképen a' testet. A' természetnek ezen ösztöne még a' Dajka ölében ülő kisdédből is ki üt, midőn pitziny kezeit a' nyiló ajtó felé nyujtogatja, 's ha ki szabadulhat tömlőt szobájából, vigyorog, szökik örömeiben. Ezen ösztönnek bölts vége az, hogy a' test az időnek változási által néki keménykedjen. Valóban nem más a' sok fő, fog-fájásoknak, hurutnak, náthának az oka, mint a' kényesztetés, a' szobába való rekesztés. Örömmel mondhatom, hogy a' mindennapi üzéssel annyira néki keménykedett a' kis Grófnak teste, hogy olyan időben is nevetve, futkározva játszik a' szabad mezőn, midőn mások alig mernek ki lépni meleg szobájokból, a' nélkül, hogy leg kevesebb változást érezzen ép egészségében. Még azt ohajtanám, hogy a' bőr süveg fejről, a' selyem keszkenyő a' nyakáról maradna el, talám azt is hozzá lehetne adni, az úgy neveztetett fásli a' derekáról; minthogy ama' leg kényesebb tagok a' költsönözött meleg által szüntelen ápolgattatván, nem szokhatnak a' levegő' viszontagságihoz; ez pedig a' melynek leg hasznosabb ki tágulását meg gátolja, és a' vérnek szabad folyását valamennyire meg nehezítvén, könnyen szorultságokat okozhat.

A' testi gyakorlásokkal,

Tagadhatatlan, hogy a' testre nézve leg többet dolgozik a' Természet; de még sem ad annak különös készségeket: de ad azonban az embernek tehetséget, hogy a' gondolkodás által olyan mesterségeket találjon fel, mellyek által a' természettől hátra hagyott darabosságát ki egyengethesse. Ezen mesterségek egybe véve Gymnastianak neveztetnek. Ezzel szükségképen kell élni a' Nevelőnek, hogy Tanítványának a' testre nézve is meg adja a' szükséges tökéletesítést. Tsak hogy ebben is jó rendet kell tartani, 's az időre, erőre vigyázni.

A' Testi Gyakorlásokat három részre lehet osztani. 1^{ször} a' Játékokra. 2^{ször} A' mesterséggel szerzett gyakorlásokra, 3^{ször} Ollyan kézi munkákra, mellyek a' test' javára szolgálnak.

A' Gymnastica Játékok közé lehet mind azokat számlálni, mellyek a' szabad levegő alatt testi mozgással szoktak játszottatni. Különösen ezek meg érdemlik az említést: a' labdázásnak több neme; a' bizonyos tzelra intézetett hajgálás; a' tekézés; a' biliárdozás. Ezek majd a' karnak, majd a' deréknak, majd a' szemnek igen hasznos gyakorlást adnak.

Nintsen olly része az embernek, mellyet mesterséggel nem lehetne jelesebben ki mívelni; de számat tartván a' kényesebb emberi ízre, tsak ezeket hozom elő. 1^{ször} Az uszás. Olly nagy betsben volt ez a' Romaiaknál, hogy egy karba helyhezették az olvasással; ugyan is ha egy haszna vehetetlen roszúl nevelt embert akartak jeleteni, ez volt köz mondások: se olvasni, se uszni nem tud. Valóban nem minden ok nélkül, mert olly szembe tűnök hasznai, hogy vétek annak uszni nem tudni, ki nek módja van meg tanulásában. Azon kívül, hogy történhető veszedelmekben mint Magunk' mint Mások' életét meg menthetnénk a' haláltól; egyébaránt is a' sü-

tő nyárban olly hasznos gyönyörűséggel taplálja, 's erősíti az Embert, hogy ez elég volna ajánlására. Arra, értetődik, vigyázni kellene a' Nevelőnek, hogy a' járás, vagy egyébbaránt izzadásba hozott testel nem menjen bé a' gyermek a' hideg vízbe.

2^{dik} A' tsúszkálás. Ez által a' test hozzá szokna a' hideghez 's úgy neki keménykedne. A' tsontok a' köz-mértéknek meg tartására igyekeztvén, derekas erőre kapnának. Tsak hogy itt is különösen szükség volna a' szemességre. – Hasznot hajtának még e' következendők. A' pálya-futás; az ugrás; a' fa mászás; a' keskeny szálfákon való járás. s. a' t. A' tántzról, lovaglásról nem szükség szóllanom.

A' sok kézi mesterségek közül keveset lehet találni, mellyeket a' testnek gyakorlására lehetne javasolni. Az ülő munka által el nem lehet az intézett hasznot érni. A' durva vagy motskos munkák nem illenek a' tisztességes kezekbe. Minden mesterségek közül leg alkalmatosabbnak látzik az asztalos munka. Ez magában tiszta mesterség, mellette jár vagy áll az ember, majd minden tagoknak vagy foglalatosságok; és végre vagy a' dolgoknak látzatja. Az Esztergáltság nem lehet olly helyes; mivel tsak egy láb dolgozik, a' másik szüntelen nyugszik, a' test egy félre hajlik; a' karok és újak az erőltetett dülleszkedés miatt mint egy meg merevednek. A' könyv vagy kosár kötés is méltó volna a' meg tanulásra; mert ámbátor vesztég ülést vagy inkább állást kíván is, mindazonáltal alkalmas erőt kell reá fordítani, kivált elsőben, midőn a' papirozt öszve kell verni, vagy széleit el metszeni. De mindenek felett meg érdemli a' Kertészi mesterség a' tanulást. Fákat ültetni, a' fergektől meg tisztogatni, a' gyümölsőt le szedegetni, ásni, ültetni, öntözni 's. a' t. mind ezek annál hasznosabbak, hogy az leg tisztább levegő alatt tellyes örömmel történnek meg.

A' Lelki tehetségek' ki-mivésében[!]
a' Természet' utjára kell vigyázni.

Minekutánna a' Természetnek bölts vezérlését követvén, először a' testnek ép meg tartásáról, 's erejének lehető ki műveléséről elegendőképen gondoskodott a' Nevelő: leg főbb 's leg Nemesebb foglalatossága a' Nevendék' lelki tehetségeinek ki munkálása. De hogy ezen tágos mezőn el ne tévedjen, szükséges, hogy itt is, a' természet' rendére figyelmezzon. Nem tud a' Természet semmit a' mesterséges oltáshoz; a' mit ő ki fejt 's világra hoz, azt azon erőből, 's tehetségekből fejt ki, 's hozza a' világra, mellyek mindenik Teremtőménynek tulajdoni. Nem osztogat ő senkinek tudós képeket, vagy ideákat, hanem magával szereztett az ifjú lélekkel. Tudni illik a' küldő érzékenységek által a' gyermek eszt sok látható észre vételekkel meg gazdagítja, és ezekből nem a' könyvekből gyűjtögeti öszve a' szükséges ideákat; ezeket tulajdon belső ösztönéből egybe hasonlítja, el-választja, azoknak okait szemfülesen keresi; így az esze nyilik, értelme tágosodik, ítélete gyakoroltatik, emlékezete erősödik.

Az első oktatás a' Természet' vizgálásában álljon

A' Természetnek ezen ut-mutatásához képest, úgy vélem, abban kell állani mostanság egész tanításomnak, hogy a' kis Grófot az ideáknak gyűjtésében segítsem, a' Természet' minden szembe tűnő alkotmányinak, és a' Mesterség' munkainak szemes meg vizgálásával. Ezen Tanulás' módja sokkal gyönyörűsegebb, hogy sem az

erőltetéstől, és a' kora tanítástól származni szokott sok féle károktól lehetne tartani: pedig vajmi bővségesek a' hasznok, mellyek belőle bizonyosan következnek!

Annak több hasznai.

^{1szór} Ez által az ész a' Természet' Ritkaságainak gyönyörködtető isméréteré, és az eddig el takart hasznainak ki-tapogatására vezéreltetik.

^{2szór} Élesül az elmének különböztető ereje; mert ha a' két látható dolgok, p. o. a' veréb és tserebogár egy más mellé helyheztetnek, és a' Nevendéknek fel kell találni, miben hasonlók, miben különböznek egy mástól, látni való, hogy nagy gyakorlása van a' különbözésben, abstractióban.

^{3szór} A' Nyelv' tanulást meg könnyebíti; mert sokkal könnyebb 's kellemetesebb a' szavakat, 's tulajdon ki ejtésekét meg fogni, midőn ismeretesek a' dolgok, mellyeket azok jelentenek, vagy a' mellyekről ezek mondatnak. Egy szóval: ezen oktatás módja utat nyit minden egyebb Tudományoknak. Kivált a' Geographianak, 's historianak meg szeretésére; mivel barátságos beszélgetés közben egy dolgról a' másikra természetes folyamattal vonattatván a' gondolatok, sok kérdések támadnak, mellyeknek rövid meg felelések bővebb magyarázatnak hallására gerjesztik a' tudó kívánságot.

^{4szer} A' mi leg nagyobb tekintetre méltó: ez a' mód leg könnyebben 's leg bizonyosabban el vezeti az embert az Istennek isméréteré. Mi ötlük hamarább az ember' szemébe, mi illeti inkább szívét, Maga e az Isten, vagy annak munkája? A' Világnak teremtése e vagy annak kormányozása? Kétség kívül emezek. Az emberi testnek, madaraknak, férgeknek, füveknek tsoda alkotását szemlélheti, érezheti a' gyermek, és egyszer 's mind által láthatja, hogy semmi nints benne ok, haszon nélkül; hogy egyik a' másiknak segítségéért vagyon teremtve. A' tartós rendből, melly e' világnak minden részében uralkodik, észre veheti, hogy mindenek bizonyos törvény szerint esnek meg; és hogy ha néha néha valami rosznak láztatik is, előbb utóbb haszon árad belőle. Ha az ilyen gondolatokban gyakoroltatik a' Nevendék, a' mint én minden alkalmatossággal igyekszem, mi könnyebb, mint a' Munkáról a' Mestert, a' Törvényből annak Hozóját, a' Rendből a' Rendtartót meg ismérni, és őtet az egész természetben szüntelen látni, imadni? Kalauzunk volt ezen Tanítás' módjában maga Üdvözítőnk, kinek az eső, napfény, a' Virágok, a' madarak, a' fejnek haj-szájai, 's egyéb szemlélhető tárgyak szolgáltak az Istennek, 's az Ő Jóságának Halgatóival való meg ismértetésére. Valóban helyesebben vélekedik az Istenről az ekképen oktattatott gyermek, mint a' ki ezen kérdésre: Mi az Isten? A' ketekizmusból így tanul felelni: „Az Isten Önnön Magától való leg tökéletesebb Valóság”; a' ki, minekelőtte az Istennek jóságáról, böltsességéről valamit hallott volna, Azt a' tíz parantsolatokból kezdi ismérni, azon parantsolatokból, mellyek egy goromba vásott Nemzetnek adattattak, 's a' mellyek jobbára olyan dolgokat tiltanak, mellyeket a' gyermek se nem ismér (bár tsak onnét ne jutna először is eszébe!), se el nem követhet.

A' Szív' formálása.

A' Nevendék' Szívének jóra való formálása, soha nem lehet igen kora foglalatossága a' Nevelőnek. Tsak hogy itt is az oktatás módjában áll leg több. Mélységes

okokkal támogatni az erköltsnek szépségét, hasztalan unalmas iparkodás volna. Gyermekkel van a' dolog, a' ki látásból tanul leg könnyebben. Tehát a' mennyire lehet, az erköltsi tanuságokat is láthatóvá kell előtte tenni. Erre való nézve a' leg alkalmasabb eszköz volna az olyan Történeteknek el beszélgetése, mellyekben az engedelmességnek, alázatosságnak, háladatosságnak, felebaráti szeretetnek, igazságnak, adakozóságnak, gazdálkodásnak, tisztaságnak, 's több ilyen szükséges erköltsnek üdvözsleges haszna értelmesen és gyönyörkedve foglalattik. Kár, hogy az efféle Történeteknek gyűjtemények nagyobb számmal nintsenek. A' mi Campenak 's Saltzmannak erköltses munkáiokban¹⁰ egyenesen az Ifjuság' számára egybe vagyon szedegetve, már jó részént reményilem, nem gyümöltstelenül, el beszélgettem a' kis Grófnak. Gellertnek¹¹ 's Esopusnak meséi is (mert hiszem itt nem az esetnek valósága, hanem a' belőle szívárkadó tanúság hajt hasznót) válagatva jó szolgálatot fognak tenni. De ide illenek mindenek előtt a' Szent Írásban fel jegyzett jeles példák, kivált az olyanok, mellyek a' gyermeki korhoz tartozandók, mint p. o. a' Józsefé, Izsáké. Hát a' Megváltónak élete az Ő tiszta világába öltöztetve. És Federsen' munkája¹² szerint a' kisedekhez alkalmaztatva mire nem bírhatja a' Nevendék' szívét? Imádni fogja a' Teremtőt Szent Igazságáért 's könnyörülő szeretetéért, tsodálni fogja az Üdvözítőnek engedelmességét, békessleges türesét, nagy lelkét minden szenvedésiben, Tanítványinak hivségét minden veszedelmek' szélvészi között az Ő követésében. Idején meg tanulja azon könyvet betsűlni, mellyben illy felséges tselekedetek, üdvözsleges tanuságok vagynak írva. Az illyen Írásbéli Példákkal egybe lehet kaptsolni a' régi, vagy közelebb, vagy még mostanság is élő Nevezetes embereknek jeles dolgaikat. De, értetődik, okos vigyázással; hogy az észnek, gyakran kevély, maga hasznát kereső, ditsőséget hajhászó pogány észnek erköltssei a' Vallás által ki világosított elmének, 's az Istenben bizó Szívnek erköltsével egy betsbe, egy karba ne helyheztesse. Mert ámbár a' Gyermeknek azon törekedni kell, hogy szép maga viselésével tessék az Okosoknak: mindazonáltal veszedelmes dolog volna, a' betsületet, hírt, ditséretet ösztönül tenni a' jeles tselekedetekre; mert ki lehet kezes érette, hogy az erköltsét mindenkör fogja követni a' külső tekintet, tisztelet, betsület? Ha nem, a' mint gyakran nem, minémű keserves aggodalom fogja gyötreni a' fenn héjazó szívet! Nem elegendő ösztön e' a' jószágos, szépséges tselekedetekre az erköltsnek belső érdeme és a' jutalmazó Ég? Tehát a' betsület szeretés annyiból jó, hogy alávalósággra ne botsátkozzék a' nemes tzélra teremtett ember, nem hogy e' legyen indító oka tetzetes tselekedetinek. A' jótéteménynek mindenkör kezet kell fogni az alázatossággal.

Mikor kezdődjön a' rendes Tanítás?

Most már az a' kérdés: meddig kellessék ezen könnyű tanulás mellett, vagy is, az erköltsös és tudós ideáknak bizonyos rend nélkül való gyűjtésében meg maradni? Én azt gondolnám, hogy leg alább a' kis Grófnak nyoltzadik esztendejéig egyedül ebben kellene foglalatoskodni. Igen jó mester a' mindennapi Társalkodás könyv nélkül is. Igen bő könyv a' Természet; elég mulatságos dolgot adna, ha tsak azon te-

¹⁰ CAMPE, 1789.; SALZMANN, 1782.

¹¹ GELLERT, 1776.

¹² Valószínűleg Johann Georg Heinrich Feder valamely munkájáról van szó.

remtményekkel és mesterségekkel akarnánk is valamennyire meg ismérkedni, melyek határunkban találtnak. Azonban nem telne el heába az idő otthonkodásunk alatt is; mert egy két fertály oráig naponként, de csak mulatság képen, gyakorolnánk magunkat a' Magyar és Német olvasásban, és helyes írásban. Amannak hasznát vennénk a' felyebb említett tárgyakat illető könyvek' gyönyörködtető forgatásában, midőn p. o. a' képen látott állatokat, vagy füveket közelebről akarnánk ismerni; emennekⁱⁱ a' naponként hallott látott nevezetesebb dolgoknak rövid, de értelmes és tiszta feljegyzésében. Ugyan ezen idő volna arra is alkalmas, hogy a' kis Gróf valamelly kézi mesterségreⁱⁱⁱ bizonyos ki szabott időben mester által oktattatnék.

A' gyűjtött tudásoknak Rendbe szedése

Minekutánna az ifjú Gróf a' Természet' vizsgálásából, 's a' mindennapi társalkodásból sok hasznos dolgoknak ismételére jutott, azoknak helyes rendbe szedéséről kellek gondoskodni, és így halkal a' valóságos tudományokra utat készíteni. Ezen rendbeszedés talán így eshetne meg: ha tudni illik a' Tudományoknak Neveik különös papirosra irattatnának fel; és azután ama' tudások (notiones); mellyek eddig csak egy-lesleg szedegettettek, és szorgalmasan feljegyeztettek, egy mástól el választatnának, és azon Tudomány' nemébe, a' hová voltaképen tartoznak, el osztatnának. Tsodálkozva láthatná ebből a' Nevendék, hogy feles dolgokat tanult, 's tud a' nélkül, hogy nehezére esett volna. Ez kétség kívül kedvet adna a' bővebb tudományokra.

A' Historia

Minthogy pedig a' Gyermek a' Történetekben találják fel leg nagyobb gyönyörűségeket, a' természet' rendje hozza magával, hogy a' rendes tanítás is ezekben kezdődjék; annál inkább, hogy ez gyűjt mindenek előtt világot az észnek, ez ad erőt az emlékezetnek. De mivel a' Gyermek azzal keveset szoktak gondolni, a' mi előtttek régen vagy tőle távul történt; a' Historiában való tanítást nem a' régi, hanem az új, 's mostani dolgokról kell el kezdeni, a' mellyek a' gyermeki kort közelebről érdekliek. Kár, hogy még a' Magyarok nem irnak ujságokat a' Gyermek' számára. A' Dessau Jugend Zeitungnak¹³ ditséretit több könyvekben olvastam. Illy tzimű könyvek: Nachrichten für Kinder aus Schnepfenthal,¹⁴ első darabja meg vagyon kisdud könyv-tárunkban, melly annál haszna vehetőbb, hogy egy istenfélő, tudós férjfiú, Saltzmann a' Szerzője. Ugyan ennek tollából kell ki időnként Der Both aus Thüringen¹⁵ nevű hasznos foglalatú hasznos Írás is. Az efféle elegyes Történetek minden ok vetetlenül ízt adnának a' szélesebb tudományra, kivált Hazánk' Történetinek tudására. Ezeket elég bőven, szépen, értelmesen könyveibe foglalta Pálma Károly,¹⁶ mellyek magyar nyelven is nem sokára világosságra jönnek. Meg lehet, hogy még alkalmatossabb lészen az Ifjúság' számára Szekér Joakim által készült

ⁱⁱ törölt: a' nap

ⁱⁱⁱ javítva: *mesterségből*

¹³ BECKER, 1782–1785.

¹⁴ SALZMANN, 1787.

¹⁵ SALZMANN, 1788–1812.

¹⁶ PALMA, 1770.

Nemzetünk' Historiája,¹⁷ mellynek első része már a' sajtó alatt mondatik lenni. Nemzetünk viszontagságainak ismerete természet szerint fel élesztessék más Nemzetek' ügyének tudását is a' böltseséget kedvelő Ifjában. E' kívánságnak idővel meg felelhetne Milót Úr' Universalis Historiája,¹⁸ melly Magyarra fordítva most nyomtatódik, és első része már kezünknel vagyon. A' Történetek' tanulásában egy általjában a' volna fő dolgunk, hogy meg értsük, mi volt az igaz oka valamelly Nemzet vagy Ország' támadásának, és el alkonyodásának; virágzásának vagy vad-ságának, gazdagságának vagy szegénységének.

Geographia

A' Történetekkel szükségképen egybe vagyon kaptsolva a' Földnek le írása is, a' Geographia. Ebben is természetesen arra kell vigyázni, a' mire a' Historiában, az az: azon Tartománynál kell kezdeni annak tanulását, mellyben neveltetik, 's élni fog a' Tanítvány. Igen helyes lesz minékünk e' végre azon könyv, mellyről nem régiben jött közre tudósítás, és illy nevet visel: „Közönséges Lexicon Magyar Országról, mellyben minden Magyar Orzági Városok, nevezetesebb Faluk, helységek, azoknak hol létek, mineműségek, 's a' Hazánkat illető Historia-Földírás-és mindenféle termésbéli dolgok, diszes Földképpel világosítva betű szerint fel taláztatnak. Vályi András által”.¹⁹ Ha egyszer ismérnénk Honnyunkat, először is a' szomszéd Országokra, 's innéd folyvást tovább kellene menni. Az Iskolák' számára készült, öt részekből álló, Német Geographia szép rendet, 's dolgokat foglal magában; meg emlékezik tudni illik az Ország' le írásához kezdvén, a' benne lakó Nemzetnek sorsáról, népességének vagy pusztaságának, termékenységének vagy meddőségének okairól. Geographiát Mappa nélkül tanulni, annyi volna, mint vaknak vezető nélkül meszsze utat tenni; azért, tudni való, jó Földképek' segítségével kelletik elnünk.

Arithmetica

A' Nevendék' első tudományi közé tartozandó a' szám-vetés is. Ennek szükséges voltát a' mindennapi játékban is fel találja: ugyan azért, a' mennyire lehet, tsak játszva kell arra meg tanítani, az előtte lévő több számú apróságoknak mulatságos öszve adásával, vagy el osztásával. A' többi mélyebb szám-vetéseknek meg tanulására elég könnyű módot mutat Müller ezen hasznos gyűjteményében: Handbuch zu gemeinnützigem Bildung und Unterweisung der Jugend.²⁰ A' szám-vetés része a' Mathematicának; tehát amannak helyes meg fogása valóban könnyebíteni fogja utóbb ennek is meg tanulását.

Religio

Valamint az Ifjúnak értelme egyebekben nyól: úgy kell a' Religio' dolgában is Nevekedni. Elejentén jó példa lészen e' tárgyra A' Kisdedek' vallásbéli oktatása nevű

¹⁷ SZEKÉR, 1791.

¹⁸ MILLOT, 1790–1791.

¹⁹ VÁLYI, 1796–1799.

²⁰ MILLER, 1773. (nem ismert, melyik kiadást használta)

könyv,²¹ továbbra Fleury' Catechisme Historique-ja,²² mellyek annál hasznosab-
bak, hogy a' gyenge észhez alkalmaztatott kérdésekben 's feleletekben vagynak
foglalva a' keresztény 's erköltsi tudományak, és a' Szent Történeteknek majd
minden részei. Itt valóban, ha valahol kell a' száraz izetlen tanítás modját kerülni;
mert mi a' vége a' Vallásbéli Oktatásnak? Nem de az: hogy a' Religyiót, mint Isteni
bölcsességnek munkáját tiszteljük, szeressük, kövessük? hogy azt Isten' kegyes jó-
tétémenyének, és egy olyan utnak ismérjük, a' melly vihet egyedül valóságos bol-
dagságra? Már hogy lehetne ezen üdvözsleges Tudományt máskép, mint értelmes
és kellemetes móddal tsepegtetni a' gyenge szívekbe? Az az: soha nem kellene az
elmét haszontalan, értetlen szavakkal, mondásokkal terhelni, mert így az emléke-
zetnek unalmas foglalatosságává válna az, a' mi mégis a' szívnek nyugodalmára, a'
tselekedeteknek istenes el intézésére rendeltetett.

Psychologia

De meg nem foghatom, miképpen lehessen az efféle, már valóságos okokon épült
tanítást értelmesen és kellemetesen folytatni a' nélkül, hogy majd minden lépésnél
egy olyan hézagra ne akadjon a' Tanító, a' mellynek bé-töltésére a' lélekről szóló
Tudomány, a' Psychologia, ne volna szükséges. p. o. hogyan birhassa az ifjú elmét
igaz és méltó gondolatokra az Istennek tsupa lelkűségéről, végzetetlen értelméről,
szent akaratjáról, 's több tulajdonságiról: minek előtte az Emberi Lélek' mivoltát, 's
tulajdonságait némű néműképen meg nem magyarázta Tanítványának? Hogyan él-
het ezen, az erköltsi oktatásban el kerülhetetlen ígéssel: ész, elme, értelem, hajlan-
dóság, indulat, gerjedelem, belső ösztön 's. a. t. a' nélkül, hogy azoknak tulajdon
értelmeket előbb meg foghatóvá nem tette a' gyermekkel? Valamint tehát a' Termé-
szet' erejének ismertetét (Physicát) szükségkepen meg előzi a' Természet' alkotmá-
nyinak ismérése (Historiam Naturalem): ugy a' Vallásbéli és erköltsi oktatás is meg
kivánja az előre botsátott Lélek-tudományának eleit. Ezen tárgyra lehetetlen alka-
lmatossabbat találni Campenak eme' könyvénel: Kleine Seelenlehre für Kinder.²³
Későbbben igen jó hasznot fog tenni az újonan készült és érdem pénzre is méltónak
ítéltetett Magyar Psychologia.²⁴ Ez által meg forgjuk törni az jeget a' Metaphysicara
is, mellyre leg könnyebben meg taníthat Villaume, de némelly Itéletinek meg job-
bításával.²⁵

Logica

A' régi Nevelés azért vádoltatik leg inkább, 's talám nem ok nélkül, hogy a' meg rö-
gzött vélekedéseknek vak követésére, sőt imádására kinszerítette az Ifjúságot. Ezen
bánásnak sok kárait hathatós ki-fejezésekkel számlálgatják elől az újabb Oktatók.
De nem kell meszsze menni, Hazánk is tapasztalhatja ezen kelleetlen maradványok-
nak akadékoságát. Szükség tehát, hogy az Ifjú tanuljon maga is józanan gondol-

²¹ SEILER, 1790.

²² FLEURY, 1683. (nem ismert, melyik kiadást használta)

²³ CAMPE, 1788.

²⁴ HORVÁTH, 1792.

²⁵ Valószínűleg a következő műről van szó: VILLAUME, 1786.

kodni. Erre a' Logica vezet, de nem azon száraz iskolabéli Logica, mellyben a' világos példák' nélkül ki mondattak a' regulák, keveset gondolván azzal, ha által látja e az Ifjuság azoknak valóságokat, és fordíthatja e hasznára annak idejében. Ezen az által lehetne segíteni, ha több dolgok, esetek hordatnának elő, hogy az ifjú azokat egybe hasonlítsa, tulajdonságait elől számlálja, meg egyezéseknek vagy külömb-ségeknél okait adja, és ebből önnön maga hozzon olyan szabásokat vagy regulákat, mellyekre egész életében figyelmezeni fog. Illy rendtartásnak valamint minden egyéb tudományokban, úgy a' Nyelvek meg tanulásában is vagy on helye.

Deák nyelv

Bizonyára, hogy csak a' Deák nyelvről, mint kötelességemben járó tárgyról szólnak, minek kell másnak, mint ama rend ellen való vétkeknek tulajdonítani, hogy eddig az Ifjuság ennek tanulásában tékozolta el leg szebb idejét, mellyet ezerszer hasznosabb dolgoknak megszerzésére fordíthatott volna? Mert nem igaz e, hogy a' Gyermek előtt, midőn születik nem isméretlenebb a' Deák nyelv, mint a' Magyar, és még is meg tanulja ezt minden grammaticalis regula nélkül? Felbomlik valóban a' természetes rend, midőn a' declinationak, conjugationak, vocabulariumnak unalmas, sőt gyötrelmes tanulásával kezdődik a' Deák nyelvnek tanulása, a' mint eddig szokás volt, és a' mi által szükségképpen minden kedvnek el kell esni. Nem volna e nagyobb okosság, a' szem előtt forgó házi szereknek, a' természet' adományinak neveit, azoknak látásokor fel jegyezvén, a' mindennapi beszélgetésben elől-forduló ki fejzéseket minden erőszak nélkül a' gyakor hallás által fel kapván, valamely könnyen érthető, 's gyönyörködtető könyv olvasásához fogni; az olvasás közben a' nyelvnek reguláit a' Tanítvánnyal együtt fel keresni, és azoknak megtartására mind a' beszédben, mind az írásban utóbb vigyázni? Illyképpen reménylem, hogy három esztendő alatt többre lehet menni mind a' beszédben, mind a' Deák Irók' magyarázatjában, mint a' régi mód szerint hét, nyolc esztendő' el folyása alatt; és így, ha a' Deák nyelven kellene véghez menni a' Tudományok' további tanulásának, a' kis Gróf tizen egy, vagy tizenkét esztendő's korában alkalmasint belé kezdhetne. Mondom, ha deák nyelven kellene a' tanulásnak véghez menni; mert már alig vagy on [hátra] a' betesebb Tudományokból, mellyekben jó Magyar Könyveink ne volnának; és a' minek heával vagyunk még most, bizodalmasan reménylhetni, hogy az is egy két esztendő' alatt ki fog pótoltatni. Ha a' Mathesist Dugonits,²⁶ a' Physicát Molnár szerentsésen ki ejthette Magyarúl,²⁷ miért ne lehetne a' többi Tudományokat, mellyekben nem fordulnak olly mesterséges nevezetek elől?

Ez volna tehát Méltóságos Uram! a' Nevelésnek képe, mellyet Nagyságodnak parantsolatjára, inkább az olvasásból 's tsekély itéletemből, mint sem tapasztalásból szerzett gondolatim szerint festettem. Kétség kívül találtathatnak benne ollyan vonások, mellyek az ezen dolgokban már jártossabb kezek által meg jobbítást engednek: annyira szolgálhat mindazonáltal, hogy gondolkodásom' módját ki vehesse belőle Nagyságod.

²⁶ DUGONICS, 1784.

²⁷ MOLNÁR, 1777.

Hogy a' Tudományokat esztendő számra el nem osztottam, voltak okaim. Egy az: meg vagyok arról belső képen győződve, hogy semmire erőszakkal nem kelle-
tik a' Nevendéket kinszeríteni, hanem várni kell, míg vagy önként, tapasztalván
valamely Tudománynak szépségét vagy hasznát, nem kívánja 's keresi az abban
való oktatást; vagy a' szükség már nem engedi annak továbbra hallasztását. Tehát
az idő, a' kedv, az előmenetel, 's több efféle környűl állások határozhatják egyedűl
meg, mikor kellessék valamely Tudományba kezdeni, meddig folytatni, mikor vé-
gezni, és egyről más tárgyra által lépni. Sok diadalmak szedettek már a' papiroson
gondolom formán el intézett tsatákban; de bezzeg meg mutatta a' mezei viadal,
hogy másé lehet a' győzödelem. Másik okam az volt: hogy bizonytalan előttem, ha
Nagyságod a' kis Grófit állhatatosan Udvarában akarja e' oktattatni, vagy a' közön-
séges Iskolákra is valahára el küldeni; mert bátor sok részben tanátsosabb a' Magá-
nos Neveletés, kivált ha azon veszélyek szem előtt forognak, mellyekbe a' maga
szárnyára botsátkozott heves Ifjú a' pajkos társolkodás által keveredhetne: de a'
Házi Nevelés sem egészen ment a' Szomorú Károktól. Én leg alább úgy véleke-
dem, hogy minden kifogás nélkül igaz az, hogy leg hasznosabb a' Közöséges
Nevelést a' házival egybe kaptsolni. Az Embernek, ki valaha a' Világban élni, és ab-
ban sokat tenni venni fog, már apród esztendeiben, a' sok féle születésű 's erköltsű
Tanuló Társakkal való néműnémű öszve szoktatás által, a' jövendőbeli Polgári
életre el kell készűlni. Tsak úgy tanulhatja meg az Ország Ifju Nagyja az igaz érde-
met a' fényes állapotnak, vakító tekintetnek, kinszerítő hatalomnak félre-tételével,
minden emberben az ő pusztá valóságában ismérni, 's betsűlni.

Méltóságos Uram! Ha a' már fél esztendeig folytatott szolgálatomról kétség
kívűl bé-adott bizonyosság, ha a' Nevelésnek ezen hirtelen készűlt képe, hihetővé
teszi Nagyságod előtt azt, hogy nagyra mutató kedves Magzatját Isten' segítségével
el vezethetem azon nagy tzelra, mellyet a' Nevelés' meg-határozása foglal magá-
ban: reménylem nem fogja meg vetni Nagyságod alázatos kérésemet, mellyet sze-
mélyem iránt minden himezés nélkül be nyujtok Nagyságodnak.

Tudva vagyon Nagyságod előtt, hogy mint Győri Megyének Tagja Püspököm'
engedelmevel fogtam a' kis Gróf' neveléséhez; semmit nem kételkedvén, hogy Ő
Nagysága egész végig meg hágy el kezdett tisztemben. De a' Méltóságos Grófnének
kegyes levelére külömben hangzott a' válasz. Ugy hogy már nem sokáig folytathat-
nám hivatalomat, ha tsak vagy a' Veszprémi Megyébe által nem kéredzem, vagy a'
Papi köntöstől tellyesen bútsút nem veszek. Az elsőre igen is kész volnék bizván
hogy utóbb várhatnám Nagyságod' kegyességétől szerentsés alkalmaztatásomat:
de Nagyságodnak közben-járása nélkül egyedűl az én kérésre nehezen fogadna
bé a' Veszprémi Püspök, minthogy jó ideig kevés hasznot hajtana személyem Me-
gyéjének, és, a' mint hallom, nálók szokatlan példa a' Praefectusság. A' másodikra
annál örömebb reá állnék: mennél kevesebb akadályt találnék ekképpen köte-
lességemnek minél hívebb meg felelésében. De, mi titok benne: olly fősvény kézzel
mérte reám a' Szerentse földi javait, hogy okosan nem szánhatom el magamat ezen
változásra, ha tsak a' Méltóságos Grófnak kegyes ígérete által le nem tsendesedik
aggodalmam azon Jövendőről, mellyben, már éltémnek jobb részét fel áldozván,
alig tehetnék szert valami jutalmas hivatalra; a' henye életet pedig Isten 's Hazám el-
len való véteknak tartanám. Többnyire a' mi tisztémnek kötelességeit illeti, foga-
dom Nagyságod előtt is, hogy annak, mint lelkemben 's betsűletemben járó dolog-
nak, minden részeit igazán szorgalmatosan bé fogom tölteni.

2.

[Festetics György nevelési utasítása fia részére]

A' Bétsben költ 7^a 8^{br}. 1790^{dik} Esztendőben Fiamnak neveléséről való Gondolatoknak bővebben való végben vitelére nézve föl vészem fenékül Takáts Uramnak azon Csinálmányát, mellyel a' Nevelésnek Tárgyát, rendét, és mivoltát öszve szerzette, 's azt immár mostanában magam tapasztalásimhoz képest az Esztendőkre szabván egy egész Nevelésnek Folyamottját következő módon ki dolgozván:

1° *Fiam Nevelésének Tárgya:*

Minekutánna a' Fiam Magyar Országnek Polgári Társaságának egy köz tagja, és Jóság birtokosa; tehát ezen környűl állás azt hozza magával, hogy szive, értelme, és teste a' természetnek több ajándékival úgy ki miveltessék, hogy maga Kötelességének mint *ember*; azonkívül pediglen a' Polgári Társaságának mint *Polgár-társ*, és *Jóság-birtokos* eleget tenni *tudjon* és *akarjon*, és így magának és másoknak boldogságára fog élni, és teremtetésének nyomos célját ekképpen el fogja érni.

Ezen eredettől a' Nevelésnek el osztását fel vévén immár mutatták magoktól azon tulajdonságok magokat, a' mellyeknek meg nyérése után kellekik törekedni: tudni illik

Mint *Ember* kötelességeit mellyel Teremtőjéhez, Felebaratihoz, Magához köteleztetik fogja tanulni és gyakorolni. Ebből tehát az igaz Hit, Vallás, a' melly az örökös természetnek törvényeiből származik; nem különben, azon Cultus Latriae vagy csak külső tisztelet, melly a' bé hozott rendtartás miatt azon professiohoz határoztatik, a' mellyet a' Szüleinek vallásához hasonló, tudniillik a' Romai Catholica Vallás mindazért hogy minden botránkoztatás le távoztassék, mind pediglen mivelhogy az úgy nevezetni szokott Revelatio az természeti sarkalatos Hitnek segítségével és meg gyökeresítésére szolgál. Emellett az is következik, hogy Teremtőjének kézben fogásához föl emelvén szivet avval mindennemő tulajdonságit meg fontolja, Felebaratihoz pediglen kötelességet és meg határozasit elméjével keresvén abból az igasság tudományoknak applicatióját meg fogja tanulni. Végte: Ha magához vonzó kötelességeit föl veszi, abból meg a' Lelkének mi létét és több oda való kérdéseket, nem különben az többi kötelességeihez közelítő tudományokat fogja tanulásánál céljaul venni. Ezekből tehát következik, hogy bizonyos radicabilis[?] cathecismus szükséges a' melly eőtet lassan lassan a' nagy igasságokra elől készíti, hogy midön a' több Lelki Facultasi meg erősödnek, és hárttyája a' szeméről le fogna esni, a' meg tett jó fundamentom mellett, a' jó erköltsöt magaért kövesse. Szükséges, hogy a' Jus Naturae vagyis Religionem Naturalem mint minden cselekedetének leg utolsó okát meg tanulja, szükséges, hogy a' Metaphysica által mindezekre előre készittessen, szükséges, hogy a' Philosophiam Practicam Moralem a' melly az előbbeniekből eredetét vészi, jól meg tanulja. Végte: hogy e' mellett hogy az emberekkel való bánást, úgy mint Prudentiae Regulas, és Politicam ad Privatas activius[?] concentratam, meg értse.

Meg vizsgálván immár azon Tudományokat, a' mellyek nékie úgy mint tsak Embernek szükségesek, által mégünk azon Tudományokra, a' mellyek nékie úgy mint *Polgár Társnak* és *Jóság birtokosnak* szükségesek. – Minekutánna a' közönséges Társaságban azok a' Moraltásnak kötelességei, többekre ki terjednek, tehát szükséges a' Jus Publicum universale, Gentium Jus Patrium, és mivel a' Papi Rend

a' Civilis Organizatioban egy különös Corpust efformál, a' Jus Canonicum: Azon-
kívül a' Statistica, Politia minden ahoz ragasztott Publicumot illető Commercialis,
finantzialis, és egyéb Cameralis Tudományokat.

Ezek meg lévén csak úgy vettük föl az Embert, mint moralis embert, és a' Kö-
zönséges Társaságot mint moralis Társaságot, immár pedig mint e Világban lévő
egy alkotmányok relatiojában föl vévén köteleltséget azon Czikkelyhez rekesz-
tyük, a' mely abból származik *hogy Jozságnak birtokosa*, mert a' Politica e Civilis
relatiot az előbbeniekből meg tanulván, szükséges, hogy az Physica [Constitutum]
elégítélére nézve a' Historiam Naturalem a' mennyire leg inkább azon [célhoz]
szolgál, Agriculturával, Agronomiával, 's földnek mindenféle Productumának
mivelésére nézve; a' Technologiával, a' melly a' földi Productumoknak el készít-
téséről szól; Physicam in genere, et experimentalem, minden oda tartozandó Ago-
zatióval és Mathesist, annak különbféle részeivel a' melly a' most említett Tudoma-
nyokból úgy inkább a' Geometria applicata, Statica, Hydraulica, Architectura civilis,
Mechanica, valamely csekelység a' Chimiából, szükségesek. Azonkívül az
Astronomiából annyi a' mennyi a' Systematis Planetarii explica[ti]ójához szüksé-
ges. Ezekhez még egy kis Dietetica, az az a' maga Emberi temperamentumának, és
egessége meg tartásának közönséges observatioihoz alkalmaztatik.

Az előbb elöl számlált tudományoknak öszve gyűjtéséből Tárgya a' tudni^{IV}
szükséges tudományok le rajzoltattak, és azoknak Preparatiojara mindjárt az első
tanításnak esztendejétől fogva úgy fognak elöl vetetődni a' tanítások, hogy
Conscientiam moralem relata ad hominem moralem, és^V Cognitivus Physica, rela-
ta ad hominem et eus Physicam föl osztasson, de ez mellett még a' harmadik föl
osztás is hozzá adatik, hogy tudniillik azok a' tudományok, a' mellyek az elől föl
tett célznak praeparatiojára szükségesek, és vehiculummal szolgálnak, a' mellyek
nélkül úgy szólván azoknak kutfejehez hozzá nem lehet jutni, hozzá kaptas-
sanak. Ezen Cognitiokat lehet nevezni Cognitione Subsidiarias vel Instrumentales.
Ezek tehát abból állanak, magát az ember enuncialni tudhassa: arravaló nézve a'
Magyar, Német, Deak, Frantzia, Olasz és ne talán Angliai Nyelvnek meg tanulása,
az olvasás és Írás, a' nyelvbéli tudásnak jó stylussal akár szóval, akár conceptussal
való kimagyarázattya. Azért az Orthographia, Calligraphia, jó Grammatica, 's egy
szóval a' Philologia, mellyhez valamelyes a' Poesisből, de leg inkább az jó Logica,
és Rhetorica értetődik. Ehez az Arithmetica is értetődik minden részeiben, akár nu-
merusokkal, akár betűkkel légyen folytatva; nem különben a' Geographia és His-
toria a' melly az emberi Cselekedeteknek és Indulatoknak Tüköre, és Pragmaticae
föl vévén minden Polgári Tudományoknak a' Szülő Anyja. Volnának ugyan még
más Tudományok a' mellyek föl ékesittik a' közönséges társaságban az emberi el-
mét, ugymint az Aesthetica, Heraldica, Diplomatica, Numeralia, Antiquaria, Stega-
nographia, Physiognomia, Spagirica, és más egyebek, de ezek reszszert terhel-
vén az esztét, reszszert hiusággal töltvén Indulattját az embernek, azért csak any-
nyi abból taníttassék, hogy ahoz azoknak bővebb való tanulása után ne
törekedgyék. A' mindenféle régi és újabb orientalis nyelveknek tanulása haszon-
talannak látszik. Az Architectura militaris, Ballistica, és Pyrobolaria, nem külön-
ben a' Nautica hasznosabbnak látszatnak, de ha csak különös geniust idővel az

^{IV} törölt: tanulni

^V törölt: Actionis Physicas

ifjuban nem tapasztalnék, az is el mellékeztethetik, és így annyival több idő marad az elől használt tudományoknak nyomos meg tanulására.^{VI} Azon testgyakorlasok pediglen, a' mellyek az egészségnek és testnek meg erősítésére is szolgálnak, Gymnastianak nevezete alatt a' Dieteticához ragasztom,^{VII} úgymint a' Tantz annak mindenféle nemeivel; A' testnek mozdulasat illető játékok, a" mellyekben^{VIII} magunknak modosságot szerzünk, nemkülömben a' Lovaglást, fegyveri gyakorlást, és Kardoskodást, könnyű ugrást, fördést, uszást értek. Ezeken fellyül pediglen Takáts Urnak helyes reflexioja szerent is a' Kerti Mivelesnek gyakorlását, mivel ez az emberi természetet az első Czéljához közelítő, a' mezzei gazdasághoz leg hasonlőbb, és régi nagy embereknek Simplicitassához régi időben leg alkalmazhatóbb, kívánom a' többihez kaptsolni, csakhogy ebben is mindenkor a' hasznos dolgok, a gyönyörködtetőknek eleibe tétessenek, és asztalosságot.

Ezen egész Complexumból látzatik az egész tanulás folytatásának az eö ki terjedése. Én ezen az bémenetelben a' leg fontosabb tudományokat elől tettem, mivel azoknak tanulása tárgya a' nevelésnek. A kellemetesebb tudományokat pediglen mivel csak a' közönséges tárgyra szolgálók, utóbb helyheztettem, hogy tudniillik előbb azon kérdést öszve foglaljam, hogy mit kellésék tanulni? Az már meg lévén, következő cikkelyben ezen fönt említett tudományoknak esztendőnként való föl osztását rendben fogom hozni.

3.

László Fiam' Neveléséről

A' ki tett tzelnek meg vizsgálása mutatja-meg leg bizonyosabban az arra hiven el-segítő eszközöket. Én is Fiam' neveltetésének rendjét akarván meg-szabni, mindenek előtt az Ő jövendő állapotját veszem tekintetbe. Magyar Ország' Polgári Társaságának egy köz tagja lesz Ő, 's a' mellett Jóság-birtokos is: ehezképest nevelésének úgy kell intézve lenni, hogy maga Kötelességének mint *Ember*, a' Polgari Társaságnak mint *Polgár Társ*, és *Jóság-birtokos* eleget tenni tudjon és akarjon. Így kétség kívül magának 's másoknak boldogságára fog élni, és eképen el-éri teremtetésének nyomos tzeljét.

A' fel vett tekintetből három részre osztván az egész nevelésnek állapotját, önként ki mutatják már magukat azon tulajdonságok, vagy tehetségek, mellyeknek meg szerzése utánn kellettik törekedni, tudni illik:

Mint *Ember* meg tanulja és gyakorolja azon kötelességeket, mellyekkel Istenéhez, Felebarátihoz, magához köteleztetik. Alkalmas Vezér ugyan mind ezekre a' józan ész, a' jónak 's rosznak lelkünk' ismérésébe öntött érzése; de minthogy ez sokszor homályos, nem is elegendő az emberi szivnek mindenkori megnyugosztatására: szükséges, hogy a' ki-nyilatkoztatott Isteni Vallásnak tzikkelyeit is tanulja; annyival inkább, hogy ez a' természeti sarkolatos hitnek segítségére, és meg

^{VI} széljegyzet: N. B.: Mythologia – modicum; Lingua Graeca ussali[?]; Lingua Slavica, acceptabus[?]; Jus feudale; Jus Publicum Germaniae; Institutiones Iustiniani Pandaectae – ex his quatuor Collegiis Pandectis penitus exmissi aliquid solummodo delibare o portet[?]

^{VII} széljegyzet: Declamatiot és Actiot

^{VIII} törölt: a' dolgok

gyökeresítésére szolgál. Mivel pedig a' külső Isteni tiszteletnek idővel több nemei támadtak az emberek között: értetődik, hogy minden botránkoztatás' el-távasztatásáért is, Szülőinek Vallásához, a' Romai Katholika Hithez fogja magát tartani. Arra való nézve egy ezen vallást oktató okos könyvel, vagyis kathekiszmussal kelleltik néki élni, hogy a' nagy 's mély igazságokra lassanként el-készíttessék; okos könyvel, mondám, hogy minden helytelen vagy haszontalan tanítások el-melőlőtessenek: ne hogy utóbb le esvén szemérről a' hártya, és által látván azoknak gyengeségeket, a' jót is meg utálja miattok. A' jó erköltset, és természetes igazságot mindenkor önnön magáért szeresse 's kövesse. Szükséges tehát, hogy a' Metaphysicában mind az Istennek tökéletességeit, mind a' lélekből 's testből álló embernek mivoltát megértvén, meg tanulja a' Természet' Törvényét, mint minden tselekedetének utolsó okát, és a' mi ezekből veszi eredetét, a' Moralis Philosophiát, és az emberekkel való bánást akárminémű esetekben.

Meg határozván már minémű tudományok szükségesek egy általjában az embernek mint tsak embernek: lássuk tovább mi féle tudományok kívántatnak meg egy valamely Polgári *Társaságban élő emberben*. Egy Köz Társaság' Tagjának köteletségei tudni való, többekre ki terjednek, mind önnön magára, mind feljebb 's alább való Polgár-társaira nézve. Szükséges tehát neki tudni: mit nyer, mit vesz, mivel tartozik, mire köteleztetik egy ember, a' ki valamely, és különösen egy bizonyos Társaság' hasznának él. Mind ezekre meg tanít az ugy nevezeteni szokott Jus Publicum Universale Gentium, 's Jus Patrium. Mivel pedig még eddig a' Papi Rendnek is rész engedtetik némely világi ügyeknek el-intézésében: hasznos fog lenni a' Jus Canonicum meg tanulása is, azon kívül, 's pedig különösen, a' Statistica, Politia minden hozzája tartozandó, a' köz jót illető Commercialis, finantialis, és egyéb Cameralis Tudományokkal egyetemben. Nem lesz talám épen haszontalan ezekbe is, ugy mint Jus feudale, Jus Publicum Germaniae, Institutiones Justitiam, ha tsak oldalaslag is belé tekinteni.

Eddig tsak ugy vettük fel az embert, mint egy akárminémű Társaságban élő alkotmányt, a' nélkül, hogy tekintetbe jött volna az ő állapotjának bizonyos neme; azért a' tudományok is tsak általjában voltak ki vetve. Már Fiamról szólván, minthogy az a' Köz-társaságban *Jószág-birtokos* fog lenni: tudni való, hogy az azzal való bánást teljes valóságában kell néki érteni. A' végre szükséges lesz néki a' Természet' adományinak ismérte, a' Historia Naturalis azért kiváltképen, mivel ez igen meg könnyebíti a' mezei gazdaság' gyümölsös üzését; tudni kell néki a' föld' mivelésének mesterségét, az Agriculturát, 's Agronomiat, és az ezek által szerzett termésnek jó el-készítését a' Technológiát. Szükséges tovább a' Physica minden ágazatival a' Természet' erejének 's rendének ki tapogatására; a' Mathesis több részeivel, mellyek közül leg hasznavehetőbb a' Geometria adplicata, Statica, Hydraulica, Architectura Civilis, Mechanica, valami kevés a' Chimiából is; végre az Astronomiából annyi, a' mennyi az Égi testek' 's földünk' forgásának meg értésére elegendő. Igen hasznos léssen ezekhez valamelyest a' Diaeticából is adni, az egészségnek természetes szerekkel való ép fen-tartására.

Ezen elől-számlált Tudományokból egybevéve áll az egész tudománybeli nevelésnek tárgya. Azokat már a' tanításnak első esztendejétől fogva ugy kell fel osztani, hogy benne a' Nevendék mind az erköltsi, mind a' világi állapotra nézve fokonként előmenjen. De ehez hozzá kell kaptsolni a' harmadik fel-osztást is, melly azon segédtudományokat foglalja magában, mellyek nélkül a' mélyebb tudomá-

nyoknak kútfejéhez bajjal lehetne el-jutni. Ezek abból állanak, hogy az Ember értelmesen ki tudja magát ejteni. Ez mennél több nyelvben történhetik, annál szembe tűnőbb a tökéletesség. Leg hasznavehetőbb Fiamra nézve a Magyar, Német, Deák, Frantzia, Olasz, Tót, 's talán az Anglus nyelv is. Azokat tehát úgy meg kell néki tanulni, hogy őket mind olvasva értse, mind szóval 's tollal helyesen ki-tudja magát általok magyarázni. Erre szükséges a jó és szép írás, a nyelvnek grammaticalis tudása, egy szóval a Philologia. Tovább tudni kell a Mythologiából is annyit, hogy meg érthesse a gyakran szem elejbe kerülő képeknek, 's a régi nevezetes Poetáknak értelmeiket, de leg inkább a jó Logicára, és Rhetoricára kell fordítani az időt, 's igyekezetet. Ehez az Arithmetica is értetődik akár számokkal, akár betűkkel legyen a Vetés folytatva; úgy nem különben a Geographia is, és a Historia, melly az emberi tselekedeteknek és indulatoknak tüköre; 's ha a mult eseteknek okai, következési jól gondolóra vetetnek minden Polgári Tudományoknak Szülő Anyja.

Volnának ugyan még Tudományok, a mellyek a közönséges Társaságban felékesítenék az emberi elmét; úgy mint az Esthetica, Heraldica, Diplomatica, Numaria, Antiquaria, Steganographia, Physiognomia, Spagirica, és más egyebek, de mivel ezek rész szerint terhelik az embernek eszét, rész szerint hivatással töltik indulatját: azért csak annyi tanítassék belőlük, hogy azoknak bővebb tanulására ne vágyódják. A mindenféle régi 's újabb Nap-Keleti nyelvek tanulása is haszontalannak látszik. Az Architectura militaris, Ballistica, Pyrobolaria nem különben a Nautica már hasznosabb volna; de ha csak idővel különös hajlandóságot a katona életre nem tapasztalnék az ifjuban, ezeket is el lehetne mellőzni, és így annyival több idő marad az elől-számlált tudományoknak nyomos meg tanulására.

Vége azon testi gyakorlásokat, mellyek az egészségnek 's a testnek meg erősítésére szolgálnak, Gymnastianak nevezete alatt, a Diaeticához ragasztom. Ide tartozandó mindenek előtt: a Declamatio és Actio; a tántz mindenféle nemeivel; a testi mozgással egybe kaptolt játékok mellyek az embernek módos készséget szereznek; nem különben a lovaglás, fegyvergyakorlás 's kardoskodás, könnyű ugrás, fördés, uszás. Ezekhez kaptoltatik a kerti miveltetés gyakorlása is, mivel ez az ember természetes tzeljához leg inkább közelít, a mezei gazdasághoz leg hasonlóbb, és sok régi nagy embereknek ártatlan együgyűségéhez leg alkalmatosabb; csak hogy ebben is, a mint értetődik, mindenkor a hasznos dolgok elejbe tétessenek a gyönyörködtetőknél. Meg érdemli utoljára az asztalosság is több okokból, hogy meg tanulására valamelyes idő szánattassék.

Ki tetszik már ezekből nyilvánosságosan, a tanulás folyamatjának tellyes ki-terjedése. A legfontosabb tudományok mindjárt előre tétettek, mivel azoknak tanulása tárgya a nevelésnek; a kellemetesebbek pedig hátrább estek, mivel azok csak segítő szerek a közönséges tárgyra: hogy így tudni illik először is azon kérdés fejtessen meg: Mit kell a Fiamnak jövendőre tanulni?

Ez már meg lévén a következő tikkelyekben a felyebb elő-hordott tudományoknak esztendőnként való felosztását fogom rendbe szedni.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- BECKER
1782–1785 *Dessauische Zeitung für die Jugend und ihre Freunde.* Szerk. Rudolph Zacharias BECKER, Dessau, 1782–1785.
- CAMPE
1788 CAMPE, Joachim Heinrich: *Kleine Seelenlehre für Kinder.* Wien, 1788.
1789 CAMPE, Joachim Heinrich: *Erköltsi könyvetske. Íródott a pallérozottabb rendbéli gyermekeknek hasznokra.* Fordítódott németből FÖLDI Ferenc által. Komárom és Pozsony, Wéber, 1789.
- CSANAK
1983 CSANAK Dóra, F.: *Két korszak határán. Teleki József, a hagyományörző és a felvilágosult gondolkodó.* Budapest, Akadémiai, 1983.
- DUGONICS
1784a DUGONICS András: *A tudákosságnak első könyve, mellyben foglaltatik a bető-vetés (Algebra).* Pesten, Landerer Mihály, 1784.
1784b DUGONICS András: *A tudákosságnak második könyve, mellyben foglaltatik a föld-mérés (Geometria).* Pesten, Landerer Mihály, 1784.
- FEHÉR
1996 FEHÉR Katalin: *A felvilágosodás pedagógiai eszméi és a főúri magánnevelés.* In: *Iskolakultúra* 6 (1996) 2. sz. 85–93.
1997 FEHÉR Katalin: *Ráday Pál ismeretlen kéziratot utasítása fia nevelőjének 1723-ból.* In: *Magyar Könyvszemle* 113 (1997) 2. sz. 220–225.
1999 FEHÉR Katalin: *A felvilágosodás pedagógiai eszméi Magyarországon.* Budapest, Eötvös, 1999.
- FLEURY
1683 FLEURY, Claude: *Catécisme historique, contenant en abrégé l'histoire sainte et la doctrine chrétienne.* Paris, Clouzier, 1683.
- GELLERT
1776 GELLERT, Christian Fürchtegott: *Fabeln und Erzählungen.* Leipzig, [s. n.], 1746–1748. *Gellert R. F. professornak erköltsös meséi és elő-beszéllései.* Ford. KÓNYI János. Pécs, Engel, 1776.
- HORNYÁK
2006 HORNYÁK Mária: *„Ó nőly, épülj remek csemete!”.* *Teleki Imre gróf neveltetése a 18. század végén.* In: *Neveléstörténet* 3 (2006) 3–4. sz. 5–19.

- HORVÁTH
1792
HORVÁTH Ádám, Pálóczi: *Psychologia, az az a lélekről való tudomány*. Kézirat, 1789. (Nyomtatásban: Pest, Trattner, 1792.)
- KOSÁRY
1980
KOSÁRY Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Budapest, Akadémiai, 1980.
- LAKATOS
1910
LAKATOS Vince: *Festetics György gróf plánuma fia neveltetéséről*. In: *Magyar Középkola* 3 (1910) 225–230.
- MILLER
1773
MILLER, Johann P.: *Handbuch zu gemeinnütziger Bildung und Unterweisung der Jugend in öffentlichen Schulen*, Ulm, Stettin, 1773.
- MILLOT
1790–1791
MILLOT, Claude François: *A világnak közönséges története*. 1–2. köt. Ford. VERSEGHY Ferenc. Pest és Buda, Weingand, 1790–1791.
- MOLNÁR
1777
MOLNÁR János: *A természetiokről, A fizikának eleji Newton tanítványainak nyomdoka szerént*. 1–2. köt. Pozsonyban és Kassán, Landerer Mihály, 1777.
- PALMA
1770
PALMA, Karl Franz: *Notitia rerum Hungaricarum ab origine ad nostram usque aetatem*. Nagyszombat, Jezsuita Akadémiai, 1770.
- SALZMANN
1782
SALZMANN, Christian Gotthilf: *Moralisches elementarbuch*. Leipzig, Crusius, 1782.
- 1787
SALZMANN, Christian Gotthilf: *Nachrichten für Kinder aus Schnepfenthal*. Leipzig, Crusius, 1787.
- 1788–1812
SALZMANN, Christian Gotthilf: *Der Bote aus Thüringen*. 1788–1812.
- SEILER
1790
SEILER, Georg Friedrich: *A' Kisdedek' vallásbéli oktatása*. Ford. FEJÉR György. Pozsony, Landerer Mihály, 1790.
- STOHL
2008
STOHL Róbert: *Festetics György Plánuma fia neveltetéséről*. In: *Kutatások az Eötvös József Főiskolán 2007*. Szerk. STEINERNÉ MOLNÁR Judit. Baja, Eötvös József Főiskola, 2008 (megjelenés előtt)
- SZABÓ
1928
SZABÓ Dezső: *A herceg Festetics-család története*. Budapest, Franklin Társulat, 1928.

- SZEKÉR
1791
- SZEKÉR Joakim Alajos: *Magyarok eredete, a régi és mostani magyaroknak nevezetesebb tselekedeteivel együtt*. Pozsony és Komárom, 1791.
- TAKÁTS
1890
- TAKÁTS Sándor: *Péteri Takáts József*. Budapest, Hunyadi Mátyás Intézet, 1890.
- VÁLYI
1796–1799
- VÁLYI András: *Magyar Országának leírása. Mellyben minden hazánkbéli Vármegyék, Városok, Faluk, Puszták; uradalmak, fábrikák, huták, hámorok, savanyú, és orvosló vizek, fürdöházak, nevezetesebb hegyek, barlangok, folyó vizek, tavak, szigetek, erdők, azoknak hollételek, Földes Urok, fekvések, történettyek, külömbféle termésbéli tulajdonságaik, a' betűiknek rendgyek szerént feltaláltatnak*. 1–3. köt. Buda, 1796–1799.
- VILLAUME
1786
- VILLAUME, Pierre: *Abhandlung über die Kräfte der Seele, ihre Geistigkeit und Unsterblichkeit*, Wolfenbüttel, 1786.
- VIRÁG
2007
- VIRÁG Irén: *Die Erziehung des Hochadels in Ungarn zwischen 1790 und 1848*. In: *Germanistische Studien* VI. Szerk. HARSÁNYI Mihály–René KEGELMANN. Eger, Eszterházy Károly Főiskola, 2007. 213–227.

